

VI

(Знов пізніше).

Я вже знаю, що я йому не цілком байдужа, хоч маю також те переконання, що забув би мене знов скоро.

Але я? Чим він мені? Сама не знаю відповіді. І люблю і не люблю, і притягає і відпихає мене, і жаль мені його і засуджую його, а одного таки не можу забути, іменно того, що він син того самого народу, котрого вірною донькою є я.

Не раз говорить з огнем, пориваюче про яку-небудь справу, зараз «отвирає» кожному очі, а коли спитаєш його півгодини пізніше проте саме, видивиться на тебе, усміхнеться зневажливо і скаже: «Не маєте над чим іншим думати?» або: «Хто би собі над тим голову ломив! З того не будете жити!»... Це мене відпихає від його, воно показує в нім отупіння для тонших ідей. Чи він давніше не був таким, чи, може, я того не розуміла, чи таким зробила його боротьба о бит? О, хто би мені об'яснив це! Тепер і не замічаю в його давньої тонкості в чутті; вона є у чистих натур без різниці, у мужчин і женщин, особливо у поетичних натур. Але проте все є в нім щось, що мене приковує, і я знаю: це та сила, що не дала йому потонути в вирі бруду.

* * *

Це діялося нині зранку.

Я ходила в город годувати кроликів. У своїх білих козушках вони ледве помітні на снігу, і лиш їх червоні лагідні оченята свідчать, що це вони! Мене знають добре. Дрібні, малесенькі, прискакують безшелесне до мене, утирають свої мохнаті борідки об мої руки — я їх люблю...

Цей ночі упав знов свіжий сніг. Уклався па гіллі дерев, на всім, немов надиханий. Величезні, дорогі мої гори Карпати зі своїми біло поприбираними лісами блистіли сріблясте проти сонця, а над усім тим миготіло ясне, майже прозоро-синє небо...

Навкруги тихо, урочисто, саме так, якби все на час здержало віддих і ждало на щось святе. В таких хвилях молюся. Не словами, але серцем, душею молюся. Бажаю, щоби існуюча краса наповнила і моє серце, щоби стало чисте, прозоре, мов та імла, що десь-не-десь звисає ще над деревами!

Так молилась я, а в п'ять мінут пізніше перервав несамовитий звук дзвінків санок те урочисте очікування, і я опинилася перед Лорденом...

— Оставте мене, оставте мене! — просила я, стривожена, коли ми осталися пораз-другий самі і він мене хотів цілувати.

— Чи таке поведіння пристойть судженій? — спитав він, усміхаючись насилу.

Я мовчала. Не знала, що сказати. Чула тільки в очах сльози і велике пригноблення так, що ледве волікла за собою ноги.

Він підійшов наново.

— Так я вам уже раз казала, тепер казала! — говорила я, не зводячи неспокоїного погляду з його, щоб не скористав з тої хвилі.

— Я люблю соромливість, — сказав він, — вона украшає женщину, мов вінок з білого цвіту, однак все має свої границі. Я знаю, що роблю, в мене є на те права!

— Ні! — відповіла я хвилюючим, упрямим голосом.

— Ні! Ха-ха!

— Ні! Ті права не годяться з моїм серцем!

— Так! Гай, гай! Бач, як розфілософувалася! Врешті, нехай буде тепер твоя воля. Я знаю людську натуру; ти дикун, моя красуне... на часок, ха-ха, на часок!

О боже мій!...

І я його просила, щоб не чинив більше того, не цілував мене ніколи. Ніколи, коли я того не схочу. Я того не можу знести, ніяким чином, нізачо в світі! Чи він того не розуміє!

Ні, він того не розумів!

Я цілком прибита. Така стривожена, що трохи не скричу вголос, коли почую його за собою. А він собі з того жарти строїть, стаючи коло мене нечаяно або сідаючи близько коло мене. Тітка і Лена сміються на ціле горло з мого страху, особливо тітка, аж за боки береться. А я не знаю, що в тім є смішного... Також накинувся на мене, для чого не ношу його перстень. Сказала я йому, що завеликий. Тоді він намігся сам у правді переконатися і засунув мені перстень сам на палець! Гу, як я боялася його дотику! Як не люблю його рук! Довгі такі, ніжно виплекані, потрохи дрижачі — цілком такі, як він, як кігті які!.. Коли увійду до хати, то слідить все мовчки поглядом за мною; підкручуючи вуса, водить очима то сюди, то туди. Ох!

Тітка каже: говорив їй, що дуже мене любить і що дуже гордий на свій вибір, що його товариші будуть цілком «зафраповані»(здивовані), побачивши в його таку красу, і що він мов помолоднів...

Це неправда, що я його суджена! Не може бути правдою; я освободжуся від його! Ах! що нема нікого, хто би за мною вступився! Якби бабуня жила!.. Бабусенько ти моя золота, щира, вірна, поглянь, що зі мною діється! Глянь, чия маю бути, і на що ти мене вихала! Ти називала мене своїм ангелом. Пригадуєш собі? Вечорами, коли ми клалися на спочинок, ти оповідала, що дівчата мають бути чисті, як цвіт лелії, встидливі, мов голуби. Тоді ти називала мене своїм ангелом і лелією!..

Видиш ти тепер свою лелію? Видиш, хто має її зірвати? Або чи хто перед нею стане і заслонить її білу одіж перед брудними замахами!.. Дивись, бабусенько... дивись!

* * *

Я не хочу довше над своїм життям поетизувати. Лорден від'їхав. Він прибув, щоби умовитися, коли ладити весілля. Воно має відбутися під час вакацій, отже, за чотири-п'ять місяців, цілком тихо; і зараз другого дня маємо «ми» (ха-ха) від'їхати. Я стояла під час тієї наради сперта об стіну і слідила за розмовою. З їх думками я не годилася; я відчувала, що не стану його жінкою. І я не стану нею! Нехай діється, що хоче, але життя свого не запропашу. Я хочу жити, але не так, щоб лише по світу волочитися! Ось що я рішилася вчинити. До часу вінчання винайду собі яке місце, значить: піду десь за товаришку, а відтак відмовлю Лорденові. А коли не найду місця... ні, про це не хочу й думати, це неможливо! Ах! але тут дома також годі оставатися! Врешті, я не дамся дальше гнобити!

* * *

Я сиділа при вікні і читала Фламмаріона «Бог у природі». Нині читала я ліниво. Проміж гарні, щирі думки автора вмішувалися мої приватні думки. Я думала над своїм рішенням наймитися за товаришку, над характером такого «становиська» в порівнянні до моєї аж до хоробливості гордої, чутливої натури, над заняттям такої «товаришки», далі над моєю «ріднею», над Лорденом, над Орядином... Надворі непогода.

Великий пластоваць літає в гострім вітрі, б'є горстками об віконні шиби, мчить то в один, то в другий бік, а вкінці укладається білесеньким покривалом всюди. Цілі громади кавок(галок) злітаються звідкись, кружать то над одним, то другим деревом; сідаючи, чорніють на осніженім гіллі, мов малі демони, і колишуться недбало. Маленькі їх гострі очі аж іскряться зблизька. Одна усіла близько мого вікна, звернула свою чорно-синю головку до нього і, мов уражена моїм цікавим

визиранням, вдарила люто крилами і відлетіла. На дорозі було пусто і лиш тільки один віз котився по ній. В мені забилося лячно серце: на возі сидів Орядин. На козлі коло візника лежав куферок подорожній. Отже, він від'їжджав. Куди? Пощо? З якої причини? Все те мінялося блискавкою в моїй голові, і мені стало жаль. Тим часом він переїжджав попри дім і, побачивши мене, поздоровив. Трохи згодом стало на дорозі знов глухо й пусто.

«Куди він поїхав, за чим?» — думала я неустанно, занепокоєна. Я мов почувала гризоту совісті, що судила не раз його гостріше. Бог знає, що в його на умі! Чому я не любила його тепер так, як перший раз, чому не упоювалася ним так, як перше? В нім є щось, він інтелігентний, бистроумний і гарний! Ох, яка примхувата я вдалася! Не дурно й тітка казала. Понуро вп'ялився мій погляд у хатину, що стояла напроти нашого дому. Вітер змітав неустанно свіжий сніг з її даху, підносив свавільно якийсь старий червоний обрус, на плоті розвішений, і якусь дитячу сорочку... Під шопкою лежала ялинка, призначена на різдвяне деревце. За кілька день різдво. Радісні дні для цілого світу...

Мені сумно, понуро. Я неспокійна. Переді мною лежить стільки боротьби. Мені не ладиться до радісних свят, але до бою, до гіркого, бурхливого бою. Та нехай! Я не піддамся, я хочу бути щасливою!

— Але що з ним? Може, поїхав на село? Панна Марія споминала недавно, що він носить з думкою їхати туди. Згадував також, що покинув би студії і пішов газдувати...

* * *

Знов весна. Знов той оживляючий весняний запах, ті самі лагідні подуви вітру, що зворушують воздух, будять до життя, що спочивало в глибокім сні. Знов міняються ясні тихі ночі, несказанно, упоюючи красні, як колись. Все, все, як колись! Фіалки дрібнесенькі, любимці мої, цвітуть, ліси соснові, березові розвиваються, зеленіють пишною зеленню! Зозулі гомонять лісами, кують, проца пташня розщибається, а серце в грудях розходиться з самої розкоші. Я сама вештаюся день у день по лісах, мов та справдішня русалка, з розпаленими щоками, зі сміхом на устах, з щастям в очах! Здорова, міцна, я поринало в гушавину, шукаю дороги, сміюся!..

Сонце всюди. Повно його всюди. Гарно, прегарно жити!

* * *

Я довго не вписувала нічого. Не було що й записувати. Життя однакове в великім і в малім розмірі. Маю багато надії, що одержу яке місце. Про мою тайну знає лише панна Марія; вона годиться з моїм поступуванням і додає мені відваги. Орядин пробуває на селі, поїхав дійсно тоді на село, коли я його побачила. Панна Марія журиться ним, бо не знає, що він задумує почати. Часом говорить, що покине науку й піде жити в народ; не раз каже, що втомлений і хоче спіchnути; іншим разом знов, що буде ще бачити, що становисько не робить «чоловіка», що тепер стільки глупоти у всім і всюди...

— Що він уважає глупотою? — питала я.

— Я не знаю.

— Так не говорив він давніше, панно Маріє!

— Ні! То боротьба о бит настроїла його так ворожо, навела на його такий сум, затерла стільки. Це буває завсігди так — і воно дуже сумно — чи не правда?

Однак вона все вірить у його; передчуває, що його будучність буде ще світла.

Певно; коли би покінчив свої студії.

Вона гадає, що покінчить. Він честолюбивий. Врешті, належить до натур, що живуть скоро. І коли би опинився раз знов посеред праці, а спосібність одушевлятися збудилася би в нім знов,

позабув би всі гіркі «інтермеццо» свого молодого життя!

О це й розходиться головно, о це, щоби знов одушевлявся.

— Це, певно, тяжко, — говорила дама, — і те мусив би в нім хтось збудити, інтелігентні одушевлені! люди або яка жінка. Якась гарна, освічена жінка. Це було би добре!

Особливо знайомості такої жінки бажала би вона йому.

— Між нами сказавши, — говорила, — занедбався він дуже і то у всім. Не замітили ви цього? А то нічого не впливає так хосенно, убагороднюючо на ум мужчини, як приязнь із освіченою жінкою...

* * *

Мати таку свободу, щоби бути собі ціллю!

Передусім бути собі ціллю, для власного духа працювати, як бджола; збагачувати його, збільшати, довести до того, щоб став сяючим, прегарним, хвилюючим, зоріючим у тисячних красках!

Передусім бути собі ціллю й обробляти самого себе, з дня на день, з року до року. Різьбити себе, вирівнювати, щоби все було складне, тонке, миле. Щоб не осталося дисгармонії ані для ока, ані для серця, для жодного зі зміслів. Щоби жадова за красою утихомирилася.

Бути передусім собі ціллю, а опісля стати або для одного чимсь величним на всі часи, або віддатися праці для всіх. Боротись за щось найвище, сягаюче далеко поза буденне щастя...

Такий мій ідеал.

Свобідний чоловік із розумом — це мій ідеал.

* * *

Пошастилося!

Я одержу місце ще перед вінчанням. Стану за товаришку в однієї маючої угорки, вдовиці по лікарі. Яка я рада! Яка я свобідна, легка, певна себе! Сміюся знов щасливим сміхом. Мені здається, що в моїх жилах кружить кров швидше, а думки стали гнучкіші. Усміхаюся сама до себе, а тітка, запримітивши той сонячний настрій, думає, що це я так на весілля тішуся. Лише перед послідньою сценою маю відразу. Значить; перед сценою відмови й переслухання. Сцени такі мені взагалі ненависні.

Що Лорден скаже? Ух, поганий той, з довгими дрижачими пальцями, пугач той!... Ха-ха-ха! Це интересно, що він скаже! Але я не буду нікого щадити й вискажу все що до крихітки. Йому скажу: «Ви, мій пане, не обходите мене анітрохи! Будьте ласкаві, поїдьте собі де між свої люди і привезіть собі яку «золотоволосу» німочку, а мене оставте! Що вам із такої особи, що волочиться по лісах, кохається в птахах, в шемранні дерев, упоюється їх життям, а не вашим». А Лена, — ах! ота «дитиняча» істота з вічножіночими прикметами, з фарисейством на устах, вона буде шаліти з радості, що я таки не виходжу заміж. Під тіткою розпадеться земля, а вуйко загнівається! «Ти, одніська дитино моєї одніської сестри, що ти наробила!» А одніська дитина одніської сестри дуріє з утіхи, що перестане бути каменем дома. Чуєш це, бабусенько?.. Твоя лелія, твій ангел відважується уживати своїх крил! Ні, тепер я вже прямо до неба полетіла би, до тебе, бабусенько моя щира, щоб побачила ти мене, щасливу тепер, наскрізь перейняту жадовою життя.

Як воно й не буде, а одно певне: всі будуть гадати, що я зірвала тому з Лорденом, що Орядин тут. Та це мене не дуже журить, нехай кождий думає собі, що хоче.

Орядин був слабий. Повертаючи з села, простудився і лежав хорий. Тепер вже одужав. Лена його бачила, каже, що його очі «відновились» і що дістав інший голос! Чи й інші думки? Це хотіла би я знати! Я думаю дуже часто об нім. Я хотіла би його бачити великим, значним. Великим — із

характеру або значним — із праці для народу свого!

Мій ум такий спокійний, що я майже неустанно (т. є. в свобідних хвилях) учуся і читаю. Мрію об тім, щоби стати колись писателькою. Чи буду здатна до того, научать люди або й час, а може, прийду і сама на те. В моїх найтяжчих хвилях була така праця одинокою моєю розрадою, ставала мені якоюсь вимогою життя. В тій праці купається моя душа, поринається в ній, а хоч би я не зазнала жодного іншого щастя, так праця така є ще завсігди більше, чим буденним щастям.

Я хотіла би з ним поговорити. У думці говорю з ним майже неустанно. Уявляю собі його великим і характерним; всі його вважають таким, а він працює; працює не лише тому, щоби йому було добре, бо не маловажить, як досі, вільнодумних ідей, називаючи їх «дурницями», Одушевляється їх правдою, як давніше; і тому, що він такий, я люблю його. Люблю його любов'ю такою, що миготить крізь усі мої нерви, є широка, як море, і нова. Красною своєї душі мусив би залити мою душу; купатися мусила би вона в багатстві його душі. Така сила покорає мене вже тепер, а міцна і вироблена прикувала би мене назавсігди. Тоді він видається мені чистим, і ніякий наліг(пристрасть), і ніяка брудна споминка не вгинають його, і він моє право носити голову гордо.

Я його люблю таким, яким би мав щойно стати; таким, як є тепер, не могла би я його вірно любити; побоювалася би неустанно, що тій любові настав би кінець і тоді не осталося б мені нічого, крім пересвідчення, що ми колись належали до себе. Такого щастя я не хочу. Я не хотіла б, щоби саме посередині життя «зайшов», як сонце, але щоби був мені до кінця життя світочем, і саме від тієї хвили, в котрій ми подали би собі руки назавсігди. Не хотіла би, щоби любов завмерла тоді, коли, противно, повинна би міцніти. Так я собі не раз думаю.

* * *

Це було в пополудневій порі. Всі в хаті полягали дрімати, поспускавши на вікна ролети(штори), а я пішла в сад і лягла в траву, але не спати. Воздух був жаркий, тихий, пересичений запахом цвітів і живиці; сонячні промені пересякали все довкола. Я находилася в найтихішій і найгустішій куті саду, лежала й приглядалася ніжним барвним метеликам, що літали раз живим, раз утомленим нечутним летом над цвітами або недбало у воздуху, та прислухалася тонесенькому бренькотові ледве замітних комашок, що упоювалися на сонці своєю власною пісенькою, або приглядалася цвітучим ролям.

Недалеко від мене, коло білих штахет, росли вони на знак, що там находився отвір, ведучий до сад Маєвських, від котрого ділився наш город білими штахетами. Саме тепер цвіли ті рожі. Їх широкі гарні листки тиснулися до холодного заліза і аж лисніли на сонці, а рожі мов потюмилилися від спеки, особливо ті матові жовті; декотрі з них поспускали головки, немов повмлівали з превеликої розкоші... У воздуху миготить — і він немов отяжів із запаху і спеки...

Так! Оті жовті матові рожі потюмилилися. Мабуть, із любовних мрій; коли тим часом чорнопонсові, жаристі, пересичені рожі ніби дрімали. Мені пригадалася новелка данця Якобсена «Тут повинні би рожі стояти». Ніколи не читала я щось поетичнішого. Розмову обох чурів знала я майже напам'ять, а займав мене особливо той жовтий чура, «без історії».

Опісля думала я й про Орядина. Він був гарний мужчина, це правда, але ж нехай би був трохи інший, напр., «все такий, щоб його можна кохати, боготворити», — говорила моя розмарена душа; однак я не формувала нічого, не думала нічого ясного, певного... Кругом мене хилилося все до якогось мов розкоханого півсну і манило до себе...

Одного разу говорили ми з Орядином про час полудневий. Він називав його найкращим із денної пори, і я бачу, що він дійсно гарний — чи, може, більше упоюючий? Здається, в нім осягає все найвищий верх, стає на хвильку тихо, мов до віддиху по тяжкій ранній праці. Саме такою здавалася мені оця хвиля тепер...

Я лягла лицем у траву. Сонний бренькіт комахок розлягався ліниво, однозвучно по цілім саду, настроював чимраз більше до сну, однак я опиралася йому. Врешті я вслухувалася, вдумувалася у все те, що мене окружало, і тихе безшелесне різнорodne життя довкола мене причувалося мені якоюсь ніжною, несказанно гармонійною мелодією, не завсігди чутною, а й невловимою слухом, і незрозумілого кожному! Я вслухувалася в неї цілого душею, і мені здавалося, що моя душа — то лиш один тон із сеї цілої гармонійної мелодії, і зливається тому так радо з тою широкою барвною струєю, що зветься природою, упоюється нею, мов земля сонцем і теплом.

Легкий подих вітру заворушив листям і заколивав стеблами. З городу Маєвського донеслися до мене слабо голоси якісь, і між ними причувся мені й голос Орядина. Я підвела голову, наслухаючи напруженим слухом, однак голоси затихли і настала попередня тиша. Я знов опустила голову на руки.

Що Орядин тепер робить? Я його давно не бачила; він подужав зовсім і хоче назад на село вертати, чи назавсігди? Хотіла б я його де-небудь побачити та й поговорити з ним.

Пізніше встала я і підійшла до хвірточки, задержуючись коло рож. Були прегарні! Над жовтими схилилася і спростувала одну похилену. «Ти, моя любко, нездужаєш на тугу, — подумала я. — А ти щаслива», — приповіла понсовій... Відтак сперлася об штахети і дивилася в сусідній сад. Всюди було так тихо, розмарено всюди, що я перенялася нею наскрізь. Пересичення і розкіш в природі подразнили мене, і мені забажалося, щоб мене хто-небудь побачив. Але мене ніхто не бачив. У саду не було живої душі. Деревя росли так густо, що заслонювали всякий вид у глибіню саду, а навіть зільник, що ріс десь недалеко, а в нім пересиджувала звичайно родина, ледве виднівся з-поміж дерев. Я відвернулася відти і хотіла вже відходити, однак мені причулися знов мов голоси... Жду хвилину; ні! це мені лиш причулося. І там, певно, сплять. Боже, як можна в таку прегарну хвилю спати! І я потонула знов поглядом у преписну зелень довкола мене. Нараз налякалася я несподівано, спаленіла і цофнулася (відступила назад). Чи я була сліпа, чи що?.. Тут по лівій стороні хвіртки між густо засадженими берізками, де стояла вигідна лавка з поруччям, — не було тут нікого?

Тут був хтось, а я й не бачила...

Орядин лежав тут. Руки підсунув під голову, а лице мав заслонене капелюхом; здавалося, дримав. Я усміхнулася — отже, тут сховався він від сонячних променів і від Зониних дотепів! А тут навинулася непрошена «русалка», відкрила сховок і сміялася. Чи будити його, чи ні? Чи випадало? Я дивилась хвилю на його... Ні, це не було гарно, що я дивилась тут на його, мов той злодій, лучче вже збуджу його. Хто знає, коли побачимося знов так на самоті, як би бачились тепер у цій гарній хвилині; я од'їду вже незадовго і, може, побачимось нині впослідне! Впослідне! Це негарно. На всякий случай зміниться пізніше не одно! Кожде стане інше, я вступлю на нову дорогу, зовсім мені досі не знану, а він — хто знає, що з ним станеться ще!

Мене обгорнув хвилевий сум, і я поглянула знов ва його. Отже, це закінчення тодішнього початку, подумала я собі. Що на нім, на тім закінченні? А що було би, якби було сталось інакше? Ні, не хочу про все те й думати, не люблю тих закінчень із їх млявими, побожними прикметами; воно добре, що сталося так, як є, що можу ще боротися і переживати щось нового. Я рішилася закликати його, щоби поспорити трохи, тим більше, що ми не бачилися майже три неділі.

Він не спав. На мій несмілий поклик схопився, мов зелектризований, а уздрівши мене біля штахет, спинився геть коло мене урадуваний.

— Це ви! Як ся маєте? — сказав, усміхаючись, і подав руку. — Я не спав, лежав лиш так, в хаті тепер пересиджувати просто гріх! Це гарно, що ви мене покликали! Ходіть у наш город, сядемо на лавку!

— Ні, ходіть до нас! — казала я, а в тій хвилі поправилась: — Ні, не приходьте, бо...

- Як побачить тітка, то буде крик! — докінчив він, розсміявшись весело.
Я сміялася з ним і була дуже вдоволена, що так сталося, що ми стрінулися. Його погляд промайнув по мені блискавкою і задержався на моїм лиці.
- Ви нині такі гарні, виглядаєте, мов саме щастя! Що з вами?
Я спаленіла й глянула не на нього, а кудись в іншу сторону.
- Що ж би мало бути зі мною? — відповіла я. — Хочу бути щасливою.
- Дуже мудрий намір! — відповів він все ще весело. — І я маю такий намір, але мені чогось маркітно.
- Чому?
— З різних причин. Між іншим, борюся сам із собою о так звану «будучність», хоч знаю, що вона не принесе мені нічого особливішого і є потрохи правдивим блудним огником!
- Чи вона вела вас блудом досі?
— Не вела, але могла би й повести, якби вірив їй занадто!
— Давно говорили ви інакше.
— Давно говорив я інакше, бо давно вірив у якісь ідеальні вимоги життя, вірив в те, що чоловік мусить їх сповнити, а тепер не вірю і в це, і в те, що зветься «будучність»!
- Ви знов говорите таке, Орядин, що мене гніває; встидайтеся!
Він викривив із легкою погордою уста.
- Чого мені встидатися? — спитав їдко. — Того, що я пізнав життя, і людей, і тих так званих «освічених людей», пересякнених наскрізь «натуралізмом» аж до гидкості, і що, переконавшись у їх справжнім змаганні і їх «последній філософії», перестав перед ними кланятися і їх подивляти, як давніше? Ви знаєте, — додав, — я хочу покинути свої студії і йти жити між народ.
- Так це правда, Орядин? — спитала я, немало зворушена, видивившись на його великими очима.
- Правда, а здержує мене від того лише те, що я не люблю народу, значить ту грубу, необтесану, хоч і добродушну, не зіпсовану ще масу, котрої не зрозуміє цілковито тонше думающий ум; що серед тієї темної товпи чоловік освічений із своїми думками стоїть сам, мов палець. Я говорю правду, отже, це здержує мене від того, і я не можу ще рішитися цілком.
- Так не йдїть між люди, що не притягають вас своїм життям, для котрого не маєте змислу. Ви самі змарнувались би, а їм не придалися також на нічого! Кінчіть свої студії, ви майже вже у цілі, було би навіть гріхом покинути все. У нас числиться один освічений чоловік за двох-трьох — не забувайте й цього! У вас суть обов'язки і супроти вашої народності!
- Я знеохочений, Наталко, последні роки відобрали в мене запал до всякого вищого змагання, і я жадний спокою!
- Ви відживете знов, Орядин! — намовляла я живо. — Тепер вже піде все ліпше, тепер маєте якийсь масток, ідїть лише знов вибраним шляхом! Бачите, життя дійсно дуже, дуже гарне! Робїть те, до чого ви спосібні, що-небудь, Орядин, лише щоби все було поправне, властиве вам, і щось таке, що можна би поважати!
- Він усміхнувся так, якби перед ним стояла дитина і оповідала з розгаряченими очима прегарну казочку. Я усміхалася також мимоволі.
- Я вам добре раджу, — додала я, — послушайте мене!
— Ви вважаєте мене спосібнішим, Наталко, ніж я справді є!
— То завдайте собі праці, щоби стали таким, яким я вас уважаю: розумним чоловіком із вірою в ідеальні вимоги життя, пориваючим приміром для загалу. Нашому народові треба проводирів всюди і всюди!
— А відтак що, Наталко?
— Відтак наступить нагорода, цебто поважання, вдоволення, краса... Ох, Орядин, коли б я

була мужчиною, так як ви, я не вагалась би ані хвилики, якою дорогою йти, не зважаючи ні на що, летіла би вгору, мов орел, і кликала ще й других за собою!

— І ви переконані, що за вами злетіли б і другі вгору?

— Переконана!

— А я ні! Орли літають без товариства.

— Ну, — відповіла я гордо, — але зате вони сильні і не жалують своєї самотності, їм і не личить приставати з плебейськими духами!

— Так орли чинять, Наталко, а люди не орли!

— Ні, вони щось більше і благородніше, чим зарозуміла дика птиця! Вони в моїх очах щось дуже красне, а бодай щось таке, що може бути красним. Що вони ще не такі, то інша річ; об тім я й не говорю.

Він розсміявся і дивився на мене з очевидним вдоволенням, а очі його сяяли дивним світлом.

— Не смійтеся, Орядин, я не люблю, коли ви смієтеся з моєї бесіди від серця.

Він не зводив з мене очей, мовби я була якимсь образом або чим.

— Так, так, мій пане!

— Я чую, що так! — відповів, знов усміхаючись. — І я подивляю ваш дар одушевлятися. Я того не маю. Моя душа втомлена, тужить за супокоем, а це знак, що старіюся!

— Саме в тій хвилині сказали ви неправду, Орядин!

Він розсміявся.

— Встидайтеся! Тому що ви стали ліниві і вибагливі, то вам здається, що старієтеся!

— То ви хотіли би, щоб я став яким-небудь орлом?

Я усміхнулася мимоволі.

— Я хотіла би, щоби всі українці були орлами!

— Щоб орлом бути, треба все-таки стати на якійсь висоті, на відсторонні; а це не згоджується з людською натурою і не творить щастя. Чоловік не любить носитися з якою-небудь думкою без людей, що так само думали б, як і він, — чи не так? Що він без загалу, Наталко? Відірваний член, що гине на самоті.

— Коли він індивідуально сильний, то буде й на самоті чути щасливим, розуміється, не буденним щастям; свідомість сили вдовольнить його.

Він дивився вперед себе весело, а по якійсь хвилині сказав:

— Є люди, що живуть наскрізь уодно зі світом, одного й бажають, що, так сказати б, розходяться, розпливаються в масах; а є знов люди, що дивляться вбік; є, врешті, люди, що горнуть все в себе, всю красу, всі твори людського життя. Чим більше набирають у себе всякого «світла», тим незрозумілішими стають для свого оточення. Чи не роблять вони самі себе незрозумілими?

— Для буденних умів без сумніву, Орядин.

Він дивився через хвилину на мене, а опісля сказав:

— Дивна річ, ви шукаєте в одно боротьби.

— «Чоловік зрікається великого життя, коли зрікається боротьби!» — каже десь новочасний філософ Ніцше. — відповіла я йому.

— То ви тужите за таким великим життям?

— Я не знаю... я тужу... але ви знов будете сміятися, Орядин, коли я те скажу.

— Ні.

— Я тужу за барвами, за світлом, за гармонією.

— Ви тужите за красою і досконалістю! — докінчив він поважно. — Але який кінець того всього?

Я здвигнула плечима і усміхнулася сумовито.

— Я не знаю, Орядин, однак я марю не раз об якимсь великим щасті або прегарнім душевним спокою!

— Ну, марити можна, пісні свого духу можна прислухатися і не без цікавості, однак з часом настає і тому кінець. Не скажу, що все те, що вас тепер обходить так глибоко, станеться вам байдуже; те не наступить у вас, може, ніколи, тому що ви вмієте, як я вже перше замітив, одушевлятися, так як другі вміють малювати або грати; ви лише зміните спосіб погляду на речі, іменно візьме в вас об'єктивний критицизм перевагу. Вам буде вестися, як мені. Коли я пересвідчився, що в змаганнях кожного криється потайний план, що свідчить про особисті інтереси, відвернувся я з відразою від усієї тієї німої комедії, яку грає, на жаль, так само молодіж, як і старші, — і затужив за самотою. Я дійшов до переконання, котре заявляю вам словами згаданого вами перше «пророка» Ніцше: «Wir sind ein Pödelmischmasch, das Heute, und das will Herr sein!»(Ми – юрба, що живе сьогоднішнім днем, і ми хочемо панувати).

— То сумне переконання, але на те ще с вірада, Орядин! Ви кажете словами Ніцше: «Wir sind ein Pöbelmischmasch, das Heute, und das will Herr sein!» — а я відповім вам на те словами того ж самого пророка:

«Das überwindet mir, ihr «höheren» Menschen!»(Переможіть мені їх ви, «вищі» люди).

— Так, Наталко, ihr «höheren» Menschen! Однак звідки возьмете тих вищих людей?

— Ми самі станьмо ними, учім других ставати ними.

— Ба! — сказав він насмішливо. — Хто перемагає себе лиш тому, щоби стати «вищим чоловіком»? Хто журиться про ідеальні вимоги? Хто зрікається охотно користей? Покажіть мені нині таких! Та ні, я питаю лиш просто вас, чому, напр., виходите ви за чоловіка, для котрого не маєте ні крихітки любові або хоч поважання? До чого тут оця досмертна лож? Коли ви йшли би дорогою «вищого чоловіка», то повинні радше вмерти, як таке чинити!

— Я вже не є його суджена!

Він видивився на мене і спаленів.

— Ні? Чи справді, Наталко? Не жартуєте?

— Не жартую. Я ще не сказала того Лорденові, однак за кілька днів довідається об тім, а небавом по тім покину я й свою рідню.

— Яке ж щастя! — сказав він, віддихаючи глибоко, і його очі засяяли.

— Це щастя завдячую собі сама. Я і вдячна оцій хвилині, що вона звела нас ще раз на прощання на самоті. Я від'їду до Чернівців, Орядин. Там дістала я місце товаришки в однієї дами.

Він ледве дослухав, що я говорила, вхопив обі мої руки і потягнув їх до грудей.

— Ідіть зі мною на село, Наталко! — просив зворушеним голосом. — Ви ж знаєте, що я вас люблю, станьте моєю!

— Це не може бути! — відповіла я так само зворушена, уникаючи його гарячого погляду.

— Чому ні?

— Тепер я не можу.

— Так у вас завмерла вже всяка прихильність для мене? — спитав.

— Я не знаю... я тепер дійсно не можу.

— А однак ми були собі колись такі близькі...

— Справді, однак між нами лежать наслідки часу... Ах, Орядин, оставте мене ще! Мені ще треба самій боротися, а й вам так само!

— Я не хочу більше боротися: ви чули, що я говорив. Ідіть зі мною на село, і жиймо лиш для себе!

— Перед хвилиною казали ви, що не любите простого народу!

— Я його не люблю, але я вас люблю! Ви вистарчили б мені за все проче! Ходіть зі мною хоч би й завтра, хоч би й зараз! Його очі окинули мене жадно, гаряче, і він приступив ближче до мене.

Я мимоволі відступилася на крок від його і боялася глянути йому в лице, щоб не перенялася також тим, що заволоділо ним у тій хвили так сильно. Я боялася впливу його гарної милої істоти, що, облита сонячним світлом, пишалася передо мною в своїй повній красі.

— Що би вам осталося, коли б ви перестали мене любити?

— Я не переставав би вас любити! Ідіть зі мною, жиймо для себе!

— Я не можу. Не можу й на те згодитися, щоб ви закопалися задля мене і змарнували свої сили. Орядин, я так вірю в ваші спосібності! Врешті подумайте над нашим народом, над тим бідним народом!.. Мене неустанно гризло би сумління, що я відірвала йому передчасом одну силу для себе і вона змарнувалася, не живучи в спосіб, відповідний її характерові. Подумайте, Орядин!

Він зітхнув глибоко і потер нетерпеливо чоло й очі. Я бачила, що мої слова не оставилися без впливу на його, що однак бореться чогось із собою.

— Подумайте, Орядин! — просила я його лагідно. Він усміхнувся слабо і поглянув десь далеко вперед себе.

— Те одно не давало мені ніколи супокою! — сказав врешті. — Той народ! Це правда, він страшно нещасливий, однак...

— Ів його житті нема ще полудня!

— Нема полудня!.. — повторив звільна, протяжно. — Це дуже пригнітаюча гадка, однак...

— Що ж однак? — спитала я живіше, приступаючи знов ближче до нього.

— Ми не здібні досягнути це полудне. Ми не досягнемо його ніколи, бо в нас заслаба сила супроти ворожої потуги!..

Мене обгорнули розпука і жаль.

— Ви знеохочені до крайності, Орядин! Ви не є свобідний і гордий чоловік, коли так об нашої будучності думаєте!

— Не відмовляйте мені почуття гордості, бо я його маю!

— Так беріться до чогось, робіть щось, якусь працю, що сталась би світочем для других і потіхою у вашім житті, що чинила би вас твердим, могучим і гідним поваги. О, ви би це могли, якби лише хотіли! Я знаю, знаю, що могли би!

Він усміхнувся і притиснув мою руку до уст.

— Це все гарно, що ви говорите, і ви кажете правду, однак скажіть, чи підете за мене, коли так вірите в мене?

— Тепер ні, Орядин, я не можу! Впрочім, що вам із такого буденного щастя? Воно мірється лиш годинами, ми й не оглянемось, як його кінець настане, а тоді що? Скажіть, що тоді? Ні, ми обоє не здібні до того, нам треба широкого, барвного життя!

— Попри мене минає тепер щастя, і я хочу його тепер спіймати! — сказав він, зворушений, і його очі засіяли.

— Це не є щастя! — відповіла я.

— Я відчуваю, що щастя.

— Ви відчуваєте лише тепер так. Коли б ми побралися, то це, що здається вам тепер щастям, щезло би; ми стоптали би його несвідомо, і нам не осталося би нічого... мені не осталося би нічого! — Ці послідні слова договорила я майже нечутно. Він мінився мені перед очима. Я бачила, як його гаряча натура брала над ним верх, як у нім варилося і як якісь гарячі, нетерпеливі, роздразнюючі думки рвалися йому на уста.

— Що ви говорите! — розсердився. — Скажіть радше, що ви мене не поважаєте, що я в ваших очах упав, що я вам замалий герой, що не вистарчаю вам більше, як вистарчав, може, колись!.. Ах, ви мене ніколи не любили!

— Я лиш вас любила!

— Так чому ж не хочете вийти за мене?

— Я не можу, Орядин, тепер ні, тепер ні!

Він поблід.

— Оце мене й лютить, що тепер ні! — сказав.

— Може, колись пізніше! — благала я, шукаючи його зворушеного погляду, що блукав десь неспокійно наді мною. Я терпіла разом із ним у тій хвили, однак чула виразно, що не смію піддатися його благанню задля себе і задля його самого, задля його будучності, що запропастилась би в простім, його вдачі цілком не відповіднім занятті, котре не ситило би його духу, не давало би відповідного корму ні його, ні моїй душі.

— Що значить колись? — спитав він бурливо. — Я не вірю в ніякі «колись», це чули ви прецінь від мене! Я вас тепер хочу, як стоїте ось тут переді мною, з вашим теперішнім чуттям, із теперішнім знанням, із теперішньою красою. Я вас тепер люблю.

— Коли б ви мене зрозуміли, Орядин! — промовила я, піднімаючи як у розпуці руки до нього. — Я не так думала! О боже мій, як це вам сказати? Ми змінилися обоє тоді, коли не належали до себе, і мусили би знов змінитися, щоб могли собі наново і навіки належати!

— Я це бачу. На вашу думку, я себе «сплямив», відбився з дороги чесної, з дороги «вищого чоловіка», а тим часом ви... скажіть мені одверто, — перебив себе дрижачим голосом, — я вам не вистарчаю, не правда ж?

Це була важка хвиля. Я чула, як мені зникла вся кров із лица, як його жаркі очі впилися в мене і, дождаючи нервово відповіді, вичитували із спущених очей і зі зворушення цілої моєї істоти те, що уста не могли ніяк вимовити.

— Наталко, погляньте на мене!

Я не могла.

— Лише раз, однісінький раз, щоб вичитав свою долю! — Його голос краяв моє серце, і я затисла зуби. Несмілим, розгорілим, переляканим поглядом окинула я його гарне, тепер аж побіліле обличчя і, стрівшись із його жаркими, великими, в тій хвили аж страшними очима, спустила зараз очі в землю.

— Ну, як же? — спитав зміненним від зворушення голосом і, склонившись до мене, взяв мої руки, що розривали нервово якісь листки, між свої долоні. Мені здавалося, що мене доторкнулося розпалене залізо, а не його руки, котрі я так любила, котрим приглядалася з подивом, як мелькали по струнах ніжно-зручно під час гри на скрипці, і я відтягнула, мов зелектризована, руки від його. Цього одного руху було йому, мабуть. доволі, щоб його роздразнити ще більше, бо, не очікуючи довше моєї відповіді, обізвався наново: — Не правда ж те все, що я кажу? Не вгадав я, може, ваших думок? Ви хотіли би мене мати інакше «спрепарованого», а то більше на ваш лад, після вашої жадоби краси. Таким, яким я тепер є, не могли би ви мене довго любити, не могли би накормити своєї ненаситної уяви; я вам задрібнодухий, замалогордий, забуденний, заслабосильний до «боротьби проти буденщини», з котрою ви не годитеся, — не правда ж?.. Тому ви тепер не хочете мене!

— Тепер ні, тепер ні! — шепотіла я за ним у неказаннім зворушенні, не підводячи ще завсігди до його очей.

Він відгорнув бистрим рухом волосся з чола і розсміявся добре мені знаним лиховісним сміхом.

— Знаєте що? — сказав. — Зробіть мені ту ласку і скажіть, кого ви тепер любите, коли вже не любите мене!

Я підняла голову і глянула на його довгим щирим поглядом.

— Я нікого не любила, Орядин, крім вас, нікого іншого в світі. Коли те, що живе тепер у моїм серці, можна назвати любов'ю до чоловіка, то на ту любов маєте ви одні право, однак мої чувства належать ще й до якогось іншого світу, світу, котрого я ще не знаю, лише існування його

відчуваю, про нього мрію. Описати вам його докладно я не в силі, але бажаю його пізнати і в нім жити. Коли б це навіть мав бути світ терпіння, то я й на нього згоджуся!

— Це цікаво! — сказав він. — Я переконуюся, що у вас нема розуміння для дійсності. Когось любити і не послухати голосу серця, не ущасливити самої себе і інших, цього я не розумію. Куди горнутья ваші думки, до чого клонитесь ви, чого виглядаєте ще в житті? Оце ненаситне щось у вас — оце ненавиджу я у вас, задавив би те одним рухом, щоб не виступало більше проти вашого власного щастя, щоб не росло, щоб замовкло навіки і піддалося звичайним життєвим законам! Всі прочі ваші закиди проти цього — то дитинство!

Я дивилася на нього широко створеними очима.

— Як ви казали, Орядин, що в мене нема «зміслу для дійсності»?

— Нема, ані одної іскорки нема!

— То я була б вам у житті лише тягарем, і ми не годились би ані в наших бажаннях, ані в наших змаганнях! Коли так, то лучче нам розійтись!

— Тіштеся!

— Я не тішуся. Мені жаль, що ви мене не розумієте; я хочу ще жити іншим життям, як досі. Ні, ви не розумієте того, хто хоче бути цілковито чоловіком. Коли раз освободжуся від усього того, що пригнітало і путало мене тут, тоді стане для мене кожний день — днем празничним. Я вже тепер відчуваю розкіш такого життя!

— Ага! Життя товаришки старої дами! — закинув злобно і викривив згіржливо уста. Ледве споглядав на мене, лише колись-не-колись кидав на мене поглядом лютим і насмішлввим, мовби хотів мене бити.

— Вам це, може, смішно, — відповіла я, зранена глибоко гостротою його глуму, — однак у моїй душі намулилося стільки, наболіло так, що чую, що виздоровію і подужаю зовсім, коли вирвуся раз із цієї невольничої загороди на свободу. Чи я буду щаслива, чи ні, не знаю, але нехай поживу хоч короткий час після своєї вдачі! Нехай не корчуся, не таюся із своїми думками, не чую день у день, що я тягар, — а вже те само виглядить мій ум, спростує мою похилену гордість, осмілить мою силу і збудить довір'я до себе самої!

— Коли так, то я буденного щастя не зазнаю! — закинув знов.

— Не кажіть так, я лиш не хочу взагалі так скоро якого-небудь «закінчення» в своїм молодім житті. В мене ще так далеко до «полудня»; нехай натішуся красою життя!

Він розсміявся.

— Вищий чоловік ще не найшовся, — сказав і глянув на мене згіржливо.

— Я не ожидаю його і не йду його шукати, хоч я переконана, що він з'явиться і між нами. Не всі перестали вірити в будучність і не в усіх завмерла віра в великість людської вдачі, — він надійде!

— Тоді й виб'є година вашого щастя!

— Тоді виб'є година «полудня» для нашого народу.

— А я з'явлюся тоді і побажаю вам щастя! — говорив з лютістю. — Ні, я побажаю вам вже його тепер! — Він ухопив із роздразненням мою руку і стиснув її так сильно, що я з болю аж зойкнула; опісля верг її від себе.

— Я міг би вас задавити! — говорив далі. — Ви, мабуть, і не свідомі того, якого болю завдали ви мені тепер!

— Успокойтєся! Чому не хочете мене розуміти? — просила я, а сльози так і тиснулися до очей. — То ви раните моє серце, перше тим, що рветєся на шлях, котрий не повів би вас до щастя, а друге тим, що не хочете мене розуміти! Ні, ви мене не розумієте, не бачите, як роздираєте моє серце!

— Того я хочу. Ми вже не маємо з собою нічого спільного!

— О, маємо! Успокойте мене!

— Ні!

Він відвернувся.

— Орядин!

Він станув.

— Чому не хочете запанувати над собою? Я ж хочу і вашого, і свого добра!

— У вас є ще будучність! — відповів глумливо.

— Не відходьте з таким серцем! — просила я, простягаючи до його руки.

— Моє полудне тепер.

— Це не може бути!

— Коли ні, то воно для мене не настане вже ніколи! — І обернувшись, пішов.

— Орядин, подумайте!

Чи чув він мої слова? О боже, чи зачув ще? Відходячи, сміявся лихим, морозячим сміхом...

.....

Немов не та сама, кинулась я знов у траву. Жарке світло сонця лялалося на мою голову.

Бджоли і комахи бриніли й миготіли у воздуху, раювали в золотім сьйві; десь-не-десь зашелестіло в траві, засичав зелений коник пільний, підскочив і потонув знов між листям, зник з очей. Зелено-золотиста ящірочка виховзнула безшелесно з-під каміння, вигріваючись на сонці, розглядаючись і прислухаючись осторожно найменшому шелестові, готова в кожній хвилі блискавкою зникнути кудись. Врешті тишина. Тихий, лагідний спокій.

Спокій? Чи оце не крутився зі мною цілий світ? Не хвилювало все, мов розбурхані хвилі, не кипіло якоюсь лютістю, роздразненням? Прогнівавсь навіки, прогнівавсь, а любив! І в чім моя провина? В тім, що я бажала йому кращої долі, а собі хоч небагато свобідних днів, заким подала б йому руку? Я плакала і, плачучи пристрасним плачем, думала неустанно про його. Це не були сльози жалю, що котилися з моїх очей, це були радше сльози якогось несподіваного переполоху, що обгорнув мене, як те дитя, що перепудиться бігом розсваволеного коня або чимось подібним та й розплачеться!

«Моє полудне тепер! — мовив із гордою впертістю. — Тепер!» Що це мені за полудне, коли він ні свобідний, ні сильний! Яке то полудне! Бо в моім житті ще поранок, напівмрякою сповитий, і я жду ще на сонце, що має зійти і роз'яснити прочі дні мого життя.

Отже, любив! Однак чому поведився не раз так, мовби між нами не було й споминки цієї одної прегарної хвилини, що осталася мені ще й досі окрасою смутних днів? А нині розлюбився на смерть... Я розсміялася нараз півголосом і була задоволена, що дожила того, що... любив. Ух, який був лютий! Який був гарний у тій хвилі, саме в тій, коли відходив, відвертаючись від мене гордо, коли я даремно простягала руки і просила, щоб успокоївся! Він: ні! Сй-богу, тою одною хвилиною з'єднав собі мене більше, ніж цілим своїм попереднім поступуванням, я майже набрала довір'я до нього. Однак ми покінчили вже навіки з собою. Що ж, він не зрозумів мене, а я... я не могла тепер вийти за його; коли стане з часом міцнішим... може, тоді... врешті, хто винен, що ми розсталися, мов вороги?

* * *

Німецький «пророк» Фр. Ніцше так питається десь в однім із своїх творів:

Твоя вартість: «Чи ти правдивий? Чи лише актор? Заступник? Чи само заступлене? А вкінці ти, може, наслідуючий актор?»

Відносини до людськості: «Чи хочеш йти разом? Чи йти вперед? Чи для себе йти? Треба знати, чого хочеться і пощо».

Думаючи над Орядином, задумуюся мимоволі над цими словами.

* * *

Орядин поїхав на село, однак має відси їхати до Ч., де хоче відтепер пробувати і складати іспити. Панна Марія просила мене доносити їй все, що про його вчую, вона його дуже любить. Я мусила їй те приректи, хоч я переконана, що ледве чи стріну його раз або два на рік. Впрочім, ми розсталися справді погано. Він прогнівався, очевидно, навіки, а я не виджу ані найменшої причини коритися перед ним. Тепер я не могла інакше поступити. Може, поступлю колись інакше, колись, як у мені замовкне «жадоба краси», а «змисл для дійсності» прокинеться. Поки що тішуся кожним гарним сонячним днем.